

Blijvende
Herinneringen van
een Bittere
Schoonheid

Dominee in Dachau, 1942-1945

Blijvende
Herinneringen van
een Bittere
Schoonheid

Dominee in Dachau, 1942-1945

Martijn den Hertog

Schrijver: Martijn den Hertog
Coverontwerp: Martijn den Hertog
ISBN: 9789402125160
© 2020 Martijn den Hertog

Ter nagedachtenis aan Wim, Corrie, Hans, Frank, Joost

Wim den Hertog ca. 1940 (foto privé archief)

Avondfluit

Ijl pijpt uw melodij door 't ruizelende lover,
o fluit, die ik en weet niet wie hanteert.
Een dag - en 'k heb ook deze zeer begeerd -
gaat in uw milde tonen ongeweten over.

De wereld schijnt nu ruwer, alle dingen grover,
dat zich aan elk geraas mijn luisteren bezeert.
'k Heb, arme, dit aandachtig zijn altijd ontbeerd:
het wit vergeten in uw tere klankentover.

Maar nu glanst er een nieuw beleven binnen,
een wereld al van licht, rank en fragiel,
wijn ik de stof verloor om zuiver geest te winnen.

'k Besef niet meer van einden of beginnen:
Een vonk, die aan Gods eigen gloed ontviel,
ontbrandde in zoet verteren ziel en zinnen.

W.E. den Hertog (1938)

Inhoud

Inleiding	11
Deel I	14
Dominee in Dachau	14
Verhoor	15
De Lijdensweg van Dachau	18
DACHAU!	18
Inleiding	18
De Hel van Dachau	19
Façade	21
Onmenselijkheid	25
Dagorde	25
Systematische ondermijning	30
Willekeur en straffen	33
Dodendans	37
Vernietiging	44
Afbeeldingen	46
Deel II	54
Correspondentie	54
Inleiding correspondentie	55
Eenvoudige genealogie	58
Brieven kamp Amersfoort	64
Brieven Dachau	75
Nawoord	298
Verslag van het Verhoor	305
Preek: En God Lacht	312
Preek: Die de Doden Opwekt	325
Archieven	336
Literatuur	337
Genealogische gegevens	338
Personenregister	339

Inleiding

Willem Eike den Hertog (Wim) werd op 13 november 1913 geboren in Schoonhoven. Het stadje in de Krimpenerwaard waar Nico Rost over schreef dat geen oude Schoonhovenaar zou gaan slapen alvorens eerst nog even de Lek geroken te hebben.¹ Toen Wim er opgroeide als oudste zoon, in een gezin dat uiteindelijk uit tien kinderen zou bestaan, was de wereld in oorlog. Ver weg van de Lek, zonken vele jonge mannen weg in de eindeloze, onstilbaar hongerende modderpoel van de Vlaamse en Franse slagvelden. Ontelbare jonge levens bevroren er in de tijd, herinnerd op vergeeld fotopapier.

Deze oorlog, en de verschrikkingen ervan, zullen grotendeels aan de jonge knaap voorbij zijn gegaan. Zijn vader, die kaashandelaar was, ondervond door de exportblokkade van de Britten en de druk van Duitse duikboten in de Noordzee, wel direct nadeel van de oorlog. Het gezin verhuisde daarom in 1916 naar Gouda en vervolgens in 1919 naar Utrecht, waar vader een grachtenpand aan Oudegracht 284 had gekocht. Dit ruime pand bood zowel ruimte aan *de Goudsche Kaashandel*, die hij er ging uitbaten, als aan zijn groeiende gezin. Tussen 1919 en 1938 heeft Wim op dit adres gewoond. Hij bracht er zijn schooltijd door en voltooide aan de Universiteit van Utrecht zijn studie Theologie.² Na zijn studie werd hij in 1938 hulppredikant in Eindhoven. Daar ontmoette hij Cornelia Bartha Neele (Corrie), met wie hij op 10 januari 1940 in het huwelijk trad. Vier dagen later deed hij intrede als predikant van de Nederlands Hervormde gemeente Noordwijkerhout. Het Witte Kerkje werd zijn tweede thuis.

De Duitse inval in de meidagen van 1940 moet een schok geweest zijn, maar heeft Wim er niet van weerhouden zijn mening over het nieuwe gezag, dat haaks op zijn eigen overtuiging stond, van

---

¹ Nico Rost, *Reisdagboek uit de Krimpenerwaard*, (Rotterdam 1954), aldaar 110. Rost was ook gevangene in Dachau. Hij was als communist gevangen gezet en overleefde het kamp door zich vast te bijten in zijn geliefde Duitse literatuur. Hij schreef er het boek *Goethe in Dachau* over.

² Archief Willem Eike den Hertog (hierna Archief W.E. den Hertog). In dit archief is een uitgebreide genealogie van de familie den Hertog te vinden. Hierin is door Wim ook een beschrijving van zijn eigen leven opgenomen.

de kansel en in het kerkblaadje te ventileren. Tijdens de eerste oorlogsjaren ging het leven nog ongestoord door. Er werden twee kinderen geboren, Hans en Irene.

In mei 1942 werd Wim voor verhoor ontboden bij de Sicherheitsdienst aan het Binnenhof te Den Haag. Uit zijn antwoorden bleek dat hij bij zijn standpunten bleef en zijn handelen niet zou aanpassen, zodat het wel op Duitse goedkeuring kon rekenen. Het leverde een gevangenschap van bijna drie jaar op. Kamp Amersfoort was de eerste halte na Scheveningen, Dachau het eindstation. Hij werd in schutzhaf genomen en opgesloten in een barak met andere geestelijken uit bezet Europa. Zij zaten er ook vast voor hun eigen bescherming.

Het was Wim toegestaan met zijn vrouw te corresponderen. Zo werd hij, op bijna duizend kilometer sporen, deelgenoot van het reilen en zeilen van zijn familie en gemeente. Een levenslijn waar niet elke gevangene over mocht beschikken. Op foto's, die clandestien in de pakketten die hij van thuis mocht ontvangen werden meegestuurd, kreeg hij een beeld bij de woorden. Door deze tijdingen van thuis, de liefde voor zijn vrouw en kinderen en zijn geloof in God, die hem op zijn lijdensweg leidde en wel voor een goede afloop zou zorgen, kon Wim overleven. Op 29 april 1945 werd Dachau door het Amerikaanse leger bevrijd. Pas op 20 mei 1945 vertrok Wim huiswaarts, in een open vrachtwagen die voor de repatriëring van Nederlanders uit Dachau was geregeld. Via het evacuatiecentrum in Eindhoven kwam hij op 1 juni 1945 eindelijk weer thuis. Twee dagen later hield hij zijn eerste preek.

Na zijn terugkeer uit Dachau probeerde Wim het normale leven weer te hervatten. Het gezin werd met nog drie kinderen uitgebreid. In 1946 verruilde hij de kansel van Noordwijkerhout voor die in Loosduinen. Van 1968 tot aan zijn emeritaat in 1979, was hij vervolgens dominee in de Ontmoetingskerk te Oud Beijerland. Hierna trad hij nog veelvuldig aan als dominee door het hele land. Over de geschiedenis van zijn geliefde Abdijkerk te Loosduinen publiceerde hij in 1997 het boek *De Abdij van Loosduinen*.

Op 30 december 2008 overleed Wim, 95 jaar oud. Na een lang en rijk leven.

Over zijn ervaringen in Dachau heeft Wim vlak na de oorlog een aantal lezingen gegeven. Hij vond dat zijn gemeente het recht had om te horen wat hun dominee had doorgemaakt. Op basis van deze lezingen

heeft Wim zijn verhaal uitgebreid uitgewerkt in het manuscript *De Lijdensweg van Dachau*, dat in zijn archief bewaard is gebleven. Onder die titel is het naast dit boek verschenen (ISBN 9789402197976). Ondanks diverse aantekeningen voor de drukker, heeft Wim dat verhaal zelf nooit gepubliceerd. Waarom is mij niet duidelijk geworden. De houding van de mensen, die de oorlogsjaren betrekkelijk ongeschonden waren doorgekomen, heeft zonder twijfel mee gespeeld. Bij velen was de tendens dat de schouders er na de oorlog weer onder moesten. Er moest opgebouwd worden. Terugkijken op de donkere jaren paste daar niet bij. Zelf heeft Wim tijdens zijn leven niet vaak over zijn ervaringen willen praten. Dat boek was ook voor hem gesloten. Een stukje versteend brood uit Dachau, dat hij op zijn bureau bewaarde, was de stille getuige van zijn gevangenschap.

Het eerste deel van dit boek bestaat uit de documenten die Wim in zijn archief heeft nagelaten over het verhoor, dat uiteindelijk het startpunt van zijn gevangenschap werd. Het bevat het antwoord dat Wim gaf op vragen vanuit de kerk over de oorlogservaringen van hun predikanten. Als bijlagen zijn achterin dit boek de Paasbrief en een weergave van het verhoor zelf toegevoegd. Het tweede hoofdstuk is een samenvatting van *De Lijdensweg van Dachau*, gebaseerd op de teksten die Wim voor zijn lezingen heeft gebruikt.

Het tweede deel van dit boek bevat alle bewaard gebleven brieven, die Wim en Corrie gedurende de gevangenschap van Wim met elkaar hebben uitgewisseld. Ze zijn door mij uit het Duits vertaald en onverkort opgenomen.

Tot slot zijn als bijlagen de preken *En God Lacht...* en *Die de Doden Opwekt* opgenomen. De eerste preek heeft Wim op paasmaandag 1944 in de kapel van de priesterbarak te Dachau voor zijn medegevangenen gehouden. De tweede was zijn eerste preek na thuiskomst, gehouden in Noordwijkerhout op 3 juni 1945.

Martijn den Hertog, 2020.

Deel I

Dominee in Dachau

Verhoor

Al in juli 1941 werd er in *Volk en Vaderland* fel geageerd tegen een stuk over arbeid dat Wim den Hertog in het kerkblad had gepubliceerd.³ Het was een teken dat er op hem werd gelet. Na Pasen 1942 kwam de jonge predikant in direct contact met de bezetter. Hij moest zich melden bij de Sicherheitsdienst (SD) aan het Binnenhof te Den Haag. Wim heeft dit verhoor beschreven in een uitgebreid verslag, dat is geschreven in reactie op de uitvraag door de Algemene Synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk in augustus 1945. Zij vroegen predikanten naar hun ervaringen tijdens de oorlog.

---

³ 'Verovering van Arbeidseer voor den Vrijen Mensch', *Volk en Vaderland*, 25 juli 1941, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011190047>. In dit voorpagina artikel wordt fel uitgevaren tegen dominee W.E. den Hertog, die zich geroepen voelde in de kerkbode te schrijven over arbeid. Zo wordt zijn bijdrage aan de kerkbode gezien als verre van stichtelijk, niet alleen omdat uit zijn erbarmelijk geschrijf blijkt, dat hij niets snapt van de waarde en betekenis van arbeid, maar dat hij dit allerbelangrijkste godsgeschenk probeert te misbruiken om godsdienstige volksgenoten op een dwaalspoor te brengen inzake de doelstellingen van het nationaalsocialisme. Het wordt gezien als een schaamteloze demonstratie van zijn eigen bekrompenheid. Zijn anti-nationaalsocialistische kolder is in een nationaalsocialistische gemeenschap onduidbaar, want zo'n gemeenschap zal een arbeidsgemeenschap zijn. De Joodse moraal, die in de tekst van Wim in de kerkbode wordt veronderstelt, maar ook zoals die wordt geuit door de kerk, moet worden uitgeroeid. In het artikel wordt de Nederlands Hervormde predikanten gevraagd zich uit te spreken of ze de nationaalsocialistische visie op arbeid volgen, of die vol van Joodse opvattingen, zoals voorgestaan door ds. den Hertog. Met zijn hertogiaanse quasi-godsdienstige domme bekrompenheid. Staan ze aan de kant van de plutocratie of aan de kant van de arbeid, aan de kant van de Joden of aan de kant van de nationaalsocialistische arbeidsgemeenschap? Laten ze zich leiden door de blinde landslieden van het kaliber den Hertog, of scharen ze zich achter de zuiverende revolutie die door Europa waart?

Uit de reacties van de predikanten op de uitvraag is het tweedelige standaardwerk *Het Verzet der Hervormde Kerk* van H.C. Touw voortgekomen.⁴ In deel II is het verslag van Wim opgenomen.⁵

De synode stelde de een aantal vragen. Wim gaf hier op 19 december 1945 kort antwoord op. Hij gaf aan tijdens de oorlog door de SD verhoord te zijn aan het Binnenhof te Den Haag. De aanleiding daartoe was de bestrijding van het nationaalsocialisme. Het ontbinden van de christelijke zangvereniging, om te voorkomen dat deze lid werd van de Kulturkammer, en de door hem aan zijn gemeenteleden verstuurde Paasbrief, werden hem daarbij met name aangerekend. Deze belemmering en tegenwerking van de nazi-opbouw in de Nederlanden werd hem zeer kwalijk genomen en deed hem via Scheveningen, doorgangskamp Amersfoort en een aantal gevangenenissen in Duitsland (Essen en Keulen), uiteindelijk in Dachau belanden. Als bijlagen zijn achter in dit boek de Paasbrief en het gedetailleerde verslag van het verhoor opgenomen.

Zoals al blijkt uit het eerder aangehaalde artikel in *Volk en Vaderland* en het feit dat Wim in het verslag van zijn verhoor ook aangeeft dat er, wat betreft zijn houding jegens het nationaalsocialisme, wel meer op hem was aan te merken, bleef het officieel bij deze twee wandaden. Het was een beproefde methode van de bezetter, om geestelijken, die zij verdachten van tegenwerking in welke vorm dan ook, tijdens hun kerkdiensten te laten schaduwen. Zo werd gecontroleerd wat zij hun geloofsgemeente vanaf de kansel vertelden en of er niet stiekem voor de koningin werd gebeden of het verboden *Wilhelmus* toch werd gezongen. Niet alle predikanten werden over één kam geschoren. Het is een staaltje van de willekeur die Wim tijdens zijn bijna driejarige gevangenschap steeds zag opduiken. Een veroordeling heeft hij nooit gehad, alleen een Schutzhaftbefehl, waarin ongeveer dit stond:

---

⁴ Hendrik Cornelis Touw was predikant te Leiden. Op 3 oktober 1941 hield hij een geruchtmakende preek in de Pieterskerk ter gelegenheid van de herdenking van Leidens ontzet. Hierin verbond hij de overwinning op de Spaanse overheersing van 1574 met de Duitse bezetting. Zover bekend heeft deze vlammende preek geen nadelige gevolgen voor hem gehad tijdens de bezetting. Touw wordt in de brieven van Corrie en Wim ook een paar keer genoemd.

⁵ H.C. Touw, *Het Verzet der Hervormde Kerk deel II* ('s-Gravenhage 1946), aldaar 273-276.

Wegens het ondermijnen, belemmeren en tegenwerken van de nationaal-socialistische opbouw in de Nederlanden, bijzonder door het laten verspreiden van een brief aan zijn gemeenteleden wordt de predikant W.E. den Hertog te Noordwijkerhout in Schutzhaft genomen.

Deze 'bescherming' bleek een open einde te hebben en ook weer volkomen willekeurig te worden toegepast. Op een gegeven moment worden er medegevangenen uit de geestelijkenbarak van Dachau vrijgelaten. Uit de correspondentie blijkt, dat het Wim en Corrie hoop geeft op een spoedig einde van zijn gevangenschap. De willekeur steekt er echter een stokje voor. Het is Wim nooit duidelijk geworden waarom zijn collega's, die soms meer op hun kerfstok hadden dan hij, wel werden vrijgelaten en hij niet. Dit was één van de ankers van de onmenselijkheid van de concentratiekampen. Als gevangene wist je nooit precies waarom en hoe lang je moest zitten, welke ontberingen zich nog zouden aandienen en of de schoorsteen jou uiteindelijk ook uit zou spuwen, want de dood was immer nabij. Het zijn de blijvende herinneringen van een bittere schoonheid, zoals Wim ze in zijn manuscript *De Lijdensweg van Dachau* noemt, want door zijn blik ook te richten op het mooie en goede dat er in de overheersende duisternis te vinden was, lukte het hem de dood voor te blijven en te overleven.

De Lijdensweg van Dachau

Na zijn thuiskomst uit Dachau heeft Wim den Hertog gedurende 1945 in Noordwijkerhout en omgeving een aantal lezingen gehouden over zijn ervaringen in Dachau. Hij vond dat wat er in Dachau was gebeurd verteld moest worden, de mensen hadden er recht op te weten wat hun dominee al die jaren, waarin hij niet bij hen op de kansel had gestaan, had doorgemaakt.

Deze toespraak heeft hij naderhand onder de naam *De Lijdensweg van Dachau* in een manuscript uitgewerkt. Dat manuscript is bewaard gebleven in zijn archief. Het is als aparte uitgave beschikbaar onder de titel *De lijdensweg van Dachau*. De toespraak is een goede samenvatting van dat verhaal en is hieronder onverkort overgenomen. Het geeft een duidelijk beeld van hoe Wim Dachau heeft ervaren. Dit is de grauwe kant van de gevangenschap. Het beschrijft de dingen, die Wim in zijn brieven niet mocht schrijven. Een verhaal dat verteld moet blijven worden, om, zoals Wim in zijn toespraak ook aangeeft, er geen Dachau meer mag komen.

DACHAU!

Inleiding

Waarom spreek ik voor u over Dachau?

Ten eerste, omdat u door uw medeleven met mij er recht op heeft om te horen wat er in Dachau is gebeurd.

Ten tweede, omdat ik mij verplicht voel om wat Dachau mij geleerd heeft aan u door te geven. U bent niet in staat geweest om zelf te zien en mee te maken wat ik gezien en meegemaakt heb. Maar het is voor u van het grootste belang om te weten, dat het gebeurde in Dachau u evengoed treft als iedereen, die door dit grote lijden heen gegaan is. Nadat hij het kamp met al zijn gruwelen had gezien, zei een Amerikaan tegen mij: 'Nu weet ik pas goed waarom wij deze oorlog gevoerd hebben.' Heel de wereld, heel Nederland, heel Noordwijkerhout moet weten wat Dachau betekent. Want iedereen moet ervan overtuigd worden, dat er nooit meer een Dachau mag komen.

Ten derde, om door eigen verslag in staat te zijn u allemaal de waarheid over Dachau te vertellen, zodat u niet van geruchten en praatjes afhankelijk bent. Gruwelverhalen op mijn naam. Wat ik u hier vertel zijn geen sensatieverhalen, het is de bittere waarheid. Die mag u aan iedereen verder vertellen, die het wil horen. Maar maakt u het alstublieft niet mooier, dan ik het u vertel. Het gaat niet om propaganda, maar om de waarheid. Niet om mezelf interessant te maken vertel ik u over Dachau, maar zodat u de waarheid zult kennen.

De Hel van Dachau

Het was geen prettige tijding, toen ik op transport van het doorgangskamp Amersfoort naar onbekende bestemming 'ergens in Duitsland' te horen kreeg, dat de reis naar Dachau ging. De conducteur-oppasser, die mij dit vertelde, trok een bedenkelijk gezicht. Hij had al veel mensen in Dachau afgeleverd, en wist zo langzamerhand, dat het geen vakantieoord was. Toch was in deze tijd – augustus 1942 – het kamp niet zo bekend, of beter berucht als het later geworden is. Niet omdat er in Dachau voor die tijd niets gebeurd is, veel gevangenen, die al vanaf 1933 in het concentratiekamp zaten, hebben mij verteld over de verschrikkelijke mishandelingen, die voor 1942 algemeen toegediend werden. Menigeen droeg de littekens hiervan. De oorzaak van de onbekendheid van deze gruwelijke behandeling, die duizenden mensen dagelijks moesten ondergaan. Lag in de hermetische afsluiting die de SS rond het kamp handhaafde. Door een terreur zonder voorbeeld hielden ze de bevolking in de buurt van het kamp op een afstand. Toen er eens een boer met een vracht hooi het kamp voorbij reed, terwijl zijn zoon bovenop het hooi liggend net over de muur kon kijken, werden ze naderhand allebei gevangen genomen en als gevangenen het kamp in gebracht, omdat ze toevallig getuige waren van een ontzettende bestraffing, waarbij de slachtoffers kermden en daardoor hun aandacht hadden getrokken. Alleen omdat ze dit gezien hadden en aan anderen hadden verteld, werden ze overgeleverd aan deze wrede vergelding. Het was dus geen wonder, dat de bevolking in de omtrek van het kamp zich afzijdig hield en deed of ze niets hoorde en niets zag. Bij de miljoenen, die buiten het bereik van de kampen woonden, bestond en bestaat nog in verbijsterend veel gevallen een vol-

slagen onkunde over de werkelijke toestand in de kampen. Gevangenenbewaarders, die in het laatste jaar bij ons werkten en die niet tot de SS behoorden, waren stomverbaasd, toen ze hoorden dat er meer dan tweeduizend geestelijken in het kamp gevangen zaten. Er was toch een concordaat met de kerk, en de kerkstrijd was toch allang achter de rug? Op de terugreis zei iemand in goed vertrouwen tegen mij: 'Ik dacht dat in Dachau alleen zigeuners en Joden zaten!' Op een wegsplitsing in de buurt van het kamp stond een wegwijzer versierd met houtsnijwerk, dat een fiere Duitse politieman toonde, die een dronken bedelaar opbracht. Het was de richtingwijzer naar het kamp en op deze manier werd het Duitse volk in het onwetende gelaten over Dachau.

Maar wat de bevolking niet wist, of wilde weten, dat wisten wij, gevangenen, des te beter. We wisten dat er een boek bestond met de titel *De Hel van Dachau*.⁶ Daarnaast deden de verhalen, die al in Amersfoort over de Duitse concentratiekampen onder de gevangenen gefluisterd werden, het ergste vermoeden. Trouwens, we hadden in Amersfoort al een voorproefje gehad van wat ons in Duitsland te wachten stond.

Dachau was het nazimodelkamp, model voor heel de wereld. Indien Hitler-Duitsland de oorlog had gewonnen, dan zou naar het voorbeeld van Dachau de wereld met een net van zulke kampen zijn overspannen.

Dachau was geen toevallig samentreffen van ruwheden en gruwelen, Dachau was een systeem. Dachau was het nazisysteem in zijn volste ontplooiing. Een microkosmos – een wereld in het klein – die de leer en het leven van het Hitlerbarbarisme weerspiegelde en tot in bijzonderheden demonstreerde. Daarom zal ten allen tijde de naam Dachau bewaard blijven als een openbaring, als de laatste consequentie van een van de afschuwelijkste dwalingen waaraan het mensdom ooit is overgeleverd.

Natuurlijk, ook in Dachau zijn wreedheden begaan, die geen mens zich kan voorstellen. Ook in Dachau hebben beulen met een geraffineerd sadisme onschuldige slachtoffers middeleeuwse martelingen doen ondergaan. De pijnbanken, de ijzers en duimschroeven, die bij ons alleen in een museum te zien zijn, behoorden in Dachau tot

---

⁶ De Duitse journalist en schrijver Julius Zerfaß schreef *De Hel van Dachau* in 1936 onder het pseudoniem Walter Hornung.

de inventaris. Maar deze bijzondere mishandelingen, die slechts een deel van de gevangenen ondergaan, en zelden overleefd heeft, kunnen alleen op de juiste manier beoordeeld worden, als we ze zien als de toespitsing, als de hoogtepunten van het algemene systeem van mishandeling, waaraan iedereen in Dachau bloot gesteld werd. Dachau was een systeem, een systeem van kwelling, van lijden, van ellende, kortom een systeem van onmenselijkheid. Dachau was een systeem van onmenselijkheid, gedrenkt in haat tegen God en mensen.

Façade

Ik zei u al: 'Dachau was het nazimodelkamp!' Na het jaar 1943 is dit veranderd. Toen ik echter in augustus 1942 in Dachau kwam, was het nog volop model. De vele bezoekers, die deze voorbeeldige inrichting van de nazistaat als vakantie uitstapje bezichtigden, kregen een uitstekende indruk. Hoe anders was de indruk die de gevangene kreeg, die ter ongelukkiger ure het kamp leerde kennen! Toen we uit de trein stapten – een transport van ongeveer zestig man – hadden we nauwelijks tijd om het station Dachau in ons op te nemen. We waren omringd door een cordon SS, die dadelijk vloekend, schreeuwend en scheldend ons in een klaarstaande vrachtauto sloegen en schopten. Hoe we er in gekomen zijn, weet ik nog niet, maar voor we tot bezinning konden komen, reden we al in snelle vaart naar het kamp, worstelend om een beetje adem, op elkaar geperst en gestampt in de onmogelijkste houdingen. We hadden zoveel met onszelf te doen in de tien minuten van deze rit, die ons van het station Dachau naar het kamp bracht, dat een paar kilometer ten oosten van het oude Beierse stadje Dachau en ongeveer twintig kilometer ten noorden van München ligt, dat we van de omgeving niets zagen.

Pas toen we weer uitgeladen werden voor het poortgebouw, merkten we dat we al in het kamp waren. Aan de andere kant van dat poortgebouw lag het gevangenenkamp. Een grauwe zandvlakte: de appelplaats, grauw-groene barakken, alles omgeven door een hoge afsluiting van elektrisch geladen prikkeldraad en bewaakt vanuit hoge grauwe torens door SS-mannen met dreigende mitrailleurs. Dat was onze eerste indruk van Dachau. Een poort en een gesloten hek, als je daar door was, dan was je in 'Dachau'. Die poort en dat hek bleven voor ons een obsessie. Was boven deze poort een passende opschrift

denkbaar dan de woorden van duistere kleur, die Dante boven de hel geschreven dacht?

Door mij gaat men in in de stad der smarten;
Door mij gaat men in in de eeuwige pijn;
Door mij gaat men in tot de verloren mensen.
Laat af van alle hoop, Gij die hier binnen treedt.⁷

Zo zagen gevangenen Dachau. Maar de bezoeker zag, dat op het hek het toverwoord vrijheid gesmeed stond, de schone opvoedende spreuk: 'Arbeid maakt vrij.' De bezoeker zag, hoe in het kamp orde, netheid en hygiëne heerste. Hoe de keurige woonbarakken - iedere barak was ongeveer honderd meter lang - in rijen lagen, als blokken uit een blokkendoos. Vijftien barakken, telkens door een straat van ongeveer acht meter breedte gescheiden, aan elke kant van de vijftieng meter brede kampstraat, die beschaduwd werd door een dubbele rij hoge populieren. De bezoeker zag hoe deze barakken tot in de puntjes verzorgd waren, hoe ze ruime kamers hadden en blinkende vensters, een zee van lucht en licht. Hij zag, hoe de gewreven vloeren glansden, hoe de bedden in de slaapkamers uitnodigend in het gelid stonden met het pralend wit van de onberispelijke lakens, met de nauwkeurig gevouwen dekens en met het vrolijke blauw-witte ruitje van de overtrekken. De bezoeker zag, hoe in de keuken de properheid van de witte tegels wedijverden met de twinkelende pracht van moderne kookketels, hoe de talrijke douches in het ruime bad de daar aangebrachte wandspreuk 'Sauberkeit ist ein Meilenstein, drum halte deinen Körper rein' tot een aangename plicht moest maken, hoe het ziekenhuis was uitgerust met prachtige apparaten, operatiekamers, apotheek, tandheelkundige kliniek en laboratoria. Hij zag, hoe het hele kamp alleen tot nut en lering kon strekken van minderwaardige schepsels, die door de goede zorgen van Hitlers heilbrengende regime hier opgeborgen waren. Dat stond immers met reuzeletters te lezen op het dak van de keuken - de keuken met bijgebouwen besloeg de hele breedte van de appelplaats, zodat de gevangenen elke dag het volle zicht hadden op deze spreuk: 'Er is slechts één weg naar de

---

⁷ Dante Alighieri, *Divina Commedia*, vertaald door F. Bremer (Haarlem 1941), aldaar 53.

vrijheid, zijn mijlpalen heten: Gehoorzaamheid, reinheid, orde, nuchterheid, vlijt, liefde voor het vaderland.’⁸

Wat de bezoeker zag behoorde tot de theorie van het concentratiekamp. Die theorie sprak over een verheven idealisme, over opvoeding en verbetering. De bevolking van het concentratiekamp stond volgens deze theorie immers onder de bescherming van een staat, die hen opvoedde volgens de klinkende woorden van het nationaalsocialistische programma tot ‘zedelijkheid, orde, tucht, burgerzin en arbeidzaamheid’. Dat was de theorie van het concentratiekamp, de buitenkant, die een ondenkbaar wrede praktijk dekte.

Wie de ellende niet getekend zag op de uitgeputte gezichten van de duizenden, die in hun modelkleding, in modelpas, op modelbevel hun modelmutsen moesten afnemen voor iedere SS-man en die eveneens op modelbevel hun modelliedereren model-afgebeten moesten zingen, kon denken dat iedereen wel gelukkig moest zijn, om deze modelpedagogie te mogen ondergaan.

De theorie, de buitenkant, de façade. Want deze mooidoenerij naar buiten, noemden we onder elkaar ‘de façade’, de voorgevel. Er ging nooit een gelegenheid voorbij, waarop het kamp en de gevangenen met de buitenwereld in aanraking kwamen, of deze façade was in het spel. Bezocht bijvoorbeeld Himmler of een andere nazibonzen het kamp, dan werden we al een paar dagen tevoren in spanning en angst gebracht voor de komende feestelijkheid, de pijnlijke orde werd nog pijnlijker. Ook de kleinste onvolmaaktheden in de uiterlijke schijn moesten voorkomen worden. Ja, de façade was prachtig. De façade moest zelfs de partijgenoten en nazi-bonzen om de tuin leiden. Maar achter de façade loerde een nameloos leed. Wie achter de façade de werkelijkheid van het concentratiekamp kon beleven, merkte pas dan de afschuwelijke leugen van het hele nazisysteem. Wat in het kamp op kleine schaal gebeurde, gebeurde in het Groot-Duitse rijk op grote schaal. Het is verbijsterend, dat een troep schurken en bandieten zo lang miljoenen konden verblinden met een prachtige façade, hoewel de eigenlijke grondslag van het nationaalsocialisme, onzedelijkheid, moord, diefstal, kortom totale vernietiging was.

---

⁸ Es gibt einen weg zur Freiheit: seine Meilensteine heissen: Fleiss, Sauberkeit, Ehrlichkeit, Wahrhaftigkeit, Nüchternheit, Gehorsamkeit und Liebe zum Vaterlande.’

Het is de onvergetelijke les van Dachau, die ook u moet leren, dat het nationaalsocialisme een systeem van geperfectioneerd bedrog was.

Onmenselijkheid

Wat er in Dachau is geleden, kan niemand beschrijven. Om het te weten, zou je het zelf doorleden moeten hebben. Met woorden is het alleen te benaderen. Wie als gevangene in het kamp kwam, was een verloren mens. Ik heb mij vaak afgevraagd of wij in het kamp werkelijk geleefd hebben. Inderdaad hebben wij meer gevegeteerd in een zenuwslopende strijd om een verdoemd bestaan, dan werkelijk geleefd. Het is voor mij een blijvende indruk, hoe in de grauwe morgennevel, onder de spookachtige belichting van de schijnwerpers, de tienduizenden opmarcheerden voor het ochtendappel. Tienduizenden schimmen, tienduizenden gelaten, vergrauwd door een oneindige moeheid. Tienduizenden holle ogen, die uitgeblust een nieuwe dag van ellende tegemoetzagen. Tienduizenden samengeknepen monden in één sombere processie van de dood. Tussen licht en donker schuifelden de schimmen in een onwezenlijke onderwereld.

En als wij nu nagaan, wat de eigenlijke oorzaak van het lijden was, dan was het dit: dat wij niet leven mochten en niet sterven wilden, dat wij vegeteren moesten als woekerplanten in een sfeer van vergaan, van ontbinding, van vernietiging. Als woekerplanten, nooit als mensen, want voor de mens was in Dachau geen plaats. Nooit of te nimmer tijdens deze drie jaar, ben ik als mens behandeld. 'Ein häftling ist nur dreck', een gevangene is maar vuil! Die spreuk werd er bij ons ingeslagen, ingeranseld, ingetrapt.

De meest laagstaande mensen, het schuim van de samenleving, had Hitler tot übermensch bevorderd. Onder de façade van deze soort bovenmenselijkheid verborg zich het diepste ondermenschendom. De bovenmenselijkheid, gewapend met laarzen en zweep, die op ons los gelaten was, heeft aan de menselijkheid nooit een schijn van een kans gegeven.

Dagorde

Ik sprak al over Dachau als systeem. Dachau was het systeem van onmenselijkheid. De onmenselijkheid was geen uitwas, niet iets extra's, de onmenselijkheid was de dagorde. Want de dagorde in Dachau was er op ingericht om van een mens een opgehitst dier te

maken. Onze dagen werden vermoord door een schrikbewind, dat ons geen minuut ongemoeid liet. Dat er orde moet zijn, begrijpt iedereen. Orde moet er zijn om het leven als mens mogelijk te maken. De orde in Dachau was er om het leven als mens onmogelijk te maken. De wet, die door ons elke zaterdagavond stram in de houding moest worden aangehoord, was een uitgezocht samenstel van kwellingen. Deze werd gehandhaafd door individuen, die zich voor alles leenden, dat de SS hen vroeg. Naast de SS werden wij namelijk ook door medegevangenen mishandeld. De SS had de leiding binnen het kamp aan hen uitbesteed. Omdat er in het kamp allerlei mensen zaten, niet alleen politieke gevangenen, maar ook beroepsmisdadigers, oud SS'ers, partijgenoten, Hitlerjeugdleiders en andere voor ons onbetrouwbare elementen, was het voor de SS niet moeilijk om altijd weer handlangers te vinden onder de gevangenen. De overheidspersonen, waarmee we het eerst in aanraking kwamen waren allemaal medegevangenen: de kameroudste, die aan het hoofd stond van een kamer; de blokoudste, die aan het hoofd stond van een barak; de kampoudste, die aan het hoofd van het kamp stond en de capo, die de leiding had bij het werk. Daarnaast en daarboven stond de SS. Meer dan onder de SS leden wij dagelijks onder deze medegevangenen, die de terreur van de dagorde met duivelse nauwkeurigheid doorvoerden. Aan wie wij overgeleverd waren, zal u duidelijk zijn, als ik u vertel, dat wij eens waren uitgeleverd aan een twintigjarige sadist, die Hitlerjeugdleider was geweest en wegens wreedheden, in die functie begaan, enige tijd concentratiekampstraf had gekregen. Een andere keer was het iemand die al eenentwintig veroordelingen achter de rug had.

De dagorde draaide om bed, kast en vloer. Het bed diende niet in de eerste plaats om in te slapen, maar om het te bouwen. Inderdaad kon er geen betere naam aan het opmaken van de bedden worden gegeven dan bouwen. Lakens, dekens en overtrekken moesten allen op een bepaalde manier gevouwen, gestreken en geplooid worden. De bultige strozak moest zo gestopt worden, dat hij volkomen vlak was en met rechte kanten. Het laken mocht geen kreukje vertonen, daarom sloop menig een uit angst voor kreukjes nooit op het laken, maar werd dit zorgvuldig gevouwen achter het hoofdkussen gelegd. Nadat de dekens in drieën samengelegd waren, moesten ze voorzichtig op het bed gespreid worden, de bovenkant iets smaller dan de onderdeken, een bepaald aantal centimeters van zijkanten, hoofd- en voeteneind. Over het hoofdkussen moest de bovendeken zo aangebracht worden,

dat zij loodrecht langs de voorzijde van het kussen omlaag hing, de zogenaamde waterval. Al deze onderdelen van het bedbouwen moesten binnen tien minuten afgewerkt zijn. O, schrikbeeld van het bedbouwen, de eerste gedachte van elke morgen, de eerste kwelling van iedere dag!

De kast diende niet alleen als bergruimte, maar om te schuren. De kast was van buiten gebeitst en van binnen van blank hout, dat iedere vingerafdruk toonde. De orde van de kast was tot in onderdelen geregeld. Eigen dingen konden we niet in de kast opbergen, ook al was ze ruim genoeg. Alleen de dingen van het kamp: pannetje, bord, schotel en beker, precies gevouwen hand- en vatendoel, schoengerei en wat dies meer zij, had in de kast een afgebakende plaats. De kast betekende: schuren en poetsen, uren en uren schuren en poetsen. Een microscopisch vlekje bezorgde je al straf en een dikke kras van blauw potlood, die weer uren verwoed schuren en poetsen betekende.

De vloer diende ook al niet om er op te gaan en te staan, maar om te wrijven en boenen. Ja, die prachtige vloeren, waarop iedere huisvrouw jaloers zou zijn! Maar hoeveel zweet, zuchten en tranen hebben deze vloeren ons gekost. Deze aanbeden vloeren mochten we nooit met onze schoenen ontheiligen. Schuw slopen wij over hun spiegelende gladheid met onze blote voeten, die ons koud maakten tot aan de nieren. Met ontzag keken we naar de bezems en borstels, naar de poets- en wrijfappen en vooral naar het zware houten blok, aan de onderkant van doeken voorzien, dat in dit opzicht het voornaamste martelinstrument was. Daar stond de goed doorvoede, bijna atletische gestalte van de kameroudeste, die demonstreerde hoe je met één haal van links naar rechts en van rechts naar links het blok over de vloer moest trekken. Maar ach, de arme, verhongerde, futloze schamelen, die nu de meester moesten nadoen. Waar haalden zij de kracht voor die ene meesterzwaai vandaan? De schrik, de angst, de slagen, de straffen hebben hen tot het onmogelijke gedreven. Stomme vrees van iedere dag: Misschien was jij weer aan de beurt.

Zondagavond was het hoogtepunt van de monsterlijke eredienst voor afgod 'Vloer'. Dan moest je op je magere knieën kruipen van het ene eind van de zaal tot het andere, gewapend met een tandenborstel om centimeter voor centimeter in te wrijven en daarna centimeter voor centimeter uit te boenen.

De dagorde, dat was de zenuwslopende vaart, die elke morgen om 4 uur begon. Dat was de bleke gespannenheid van je hele persoon

in een eeuwige herhaling van pijn en vrees. Om 4 uur flitsten de lichten aan en dan werd je wakker met de schrik, waarmee je de vorige avond was ingeslapen. Dan begon de drijfjacht van bedbouwen, wassen, koffie halen, schuren en poetsen, kamer schoonmaken en nog andere bezigheden, die allemaal voor het ochtendappel, dat om 5 uur begon, klaar moesten zijn. In dit rijtje staat het onschuldig klinkende 'koffie halen'. Maar wat een angst en leed waren hieraan verbonden. Dit koffie halen betekende dat we de vijftig kilo zware koffieketels gevuld met veertig tot vijftig liter brouwsel van gebrande gerst in tempo, twee man voor iedere ketel, de vierhonderd meter van de keuken naar onze barak moesten brengen. Ook het middageten en de avondthee werden op deze manier gesjouwd, zodat die mooie keuken voor ons elke dag een schrikbeeld was. Vooral 's winters als het glad was en je haast niet vooruit kon komen, was de weg van de keuken af een ware lijdensweg. Het gebeurde meer dan eens dat twee ongelukkigen met hun ketel vielen, wat voor ons minder eten betekende, ook al hadden we al zo weinig, en voor de boosdoeners bovendien een zware bestraffing.

Na het ochtendappel begon om half 6 het werk, dat tot half 12 duurde. De weg naar het werk was ongeveer één kilometer marcheren, twee maal heen en twee maal terug per dag. Vaak dachten we, als we de stukjes van deze weg aaneen zouden sluiten, dan waren we al lang wandelend thuis geweest. De middagpauze duurde van half 12 tot half 1. Met schrik en beven naderde je het blok, dat zo lang je thuis was. Want wat stond je te wachten? Was je slaapzaal nog in orde, of waren alle bedden dooreen gehaald? Dan moest je eerst weer gaan bedbouwen. Stond je pannetje nog in de kast en waren er geen dikke potloodkrassen aan je kastdeur verschenen? Dan moest je wachten tot de anderen eten gehad hadden om vervolgens de kameroudste eerbiedig te vragen of hij iets van je pannetje wist en daarna terstond de straf te incasseren. Dan moest je, voordat je eten kreeg, eerst schuren en schuren. Nadat je de dunne soep zo snel mogelijk naar binnen had gewerkt en de kamer schoongemaakt was, werd je weer naar buiten gejaagd. De middagpauze was geen adem scheppen, maar adem inhouden, of je eigen naam niet op de lijst van gestraften voor kwam. 's Middags werd er gewerkt van half 1 tot 7 uur 's avonds in de zomer en tot 6 uur 's avonds in de winter. Het grootste gedeelte van het jaar werkten we dus elf en een half uur per dag. Geen overtuiging is vaster in ons gegroeid dan deze, die wij uit eigen ervaring gewonnen hebben,

dat een te lange arbeidstijd de mens tekort doet en dus uit den boze is. De eis van een korte werkdag mag niet aangezien worden voor een gril van een verwende, arbeidsschuwe tijd. Een korte werkdag alleen maakt het mogelijk, dat wij als mensen leven. De vloek van te lang werken, vooral als het machinaal en sleurwerk betreft, hebben wij in de kampen aan den lijve ondervonden. Ook de duur van het werk was er op gericht ons te ontmenselijken.

Nadat wij zo om 7 uur 's avonds dodelijk vermoeid in het kamp terug gekomen waren, begon het avondappel. De duur van het avondappel varieerde tussen één en anderhalf uur. Behalve het gebruikelijke ceremonieel van in de houding staan, mutsen af en mutsen op, stonden wij aan het eind van onze krachten. Niemand wist waarom en waartoe we stonden te staan, zoals we plachten te zeggen. Na het avondappel kwam er eventueel strafmarcheren, vervolgens avondeten, schoenen poetsen, voeten wassen, kamer schoonmaken en eindelijk bereikte je om 9 uur je bed weer om droomloos te slapen.

Zo waren de dagen in Dachau, dagen die ons aangrijsden als de dood in eigen persoon. Dagen, die ons voortjoegen en geen rust gunden, geen aasje vrije tijd. De dagen in Dachau, de ene na de andere, we hielden ten slotte op ze te tellen. Ze leken allemaal op elkaar en alleen de zondag was nog doller dan de werkdagen. Zondag was in dit systeem geen rustdag, zondag was een heksensabbat, een laatste oordeel, het volmaakte hoogtepunt van duivelse boosaardigheid. 's Zondags leken alle demonen losgebroken. Dan bereikten de straffen hun gemeenste toepassingen. Dan werd de afgodsdienst van bed, kast en vloer bijzonder gevierd. Straf-marcheren, het volledig uit- en inruimen van kamers en kasten, poetsen, boenen en schuren zonder weerga, straf-beddenbouwen: zo zag het zondagprogramma er uit.

Begrijpt u nu misschien hoe we onder de terreur van deze orde te gronde moesten gaan, hoe we uitgezogen, uitgevreten, uitgemergeld werden, lichamelijke en geestelijk? Nergens is meer geleden dan in de concentratiekampen, waar mensen niet alleen doodgeslagen, want dat was misschien het minste, maar doodgetreiterd zijn door dit systeem van onmenselijkheid van elke dag. Een langzame, tergend langzame moord.

Systematische ondermijning

Niet alleen de dagorde, maar elk onderdeel van het leven in het kamp was er op gericht de mens tekort te doen. Alles dat ons er aan herinneren kon, dat wij mensen waren, werd ons stelselmatig onthouden. Op alle mogelijke en onmogelijke manieren werd ons menszijn ondermijnd.

Ten eerste werden wij ondermijnd door onvoldoende kleding en onvoldoende schoeisel in elk jaargetij en bij elke weersgesteldheid.

Toen ik in Dachau aankwam werden mij, zoals gebruikelijk, al mijn bezittingen ontnomen. Volkomen naakt en zo arm als ik nog nooit geweest was, werd ik in het kamp opgenomen. Het kamp zou immers voor mij zorgen, zou mij immers kleden en alles geven, wat de SS een gevangene bood. In feite was dat niet veel: een boeven pak, blauw en wit gestreept, al een paar maal versted en veel te klein, want op maat werd niet geleverd en een hemd plus onderbroek van dun katoen en zo slecht van kwaliteit, dat er bij het aantrekken al flarden afscheurden. Dat was alles, dat de SS onder kleding voor ons verstond. Met een veel te kleine streepjesmuts op de gemillimeterde haren, het nauwe jasje, waarvan de mouwen even over de ellebogen reikten en een broek, die de onderbenen bloot liet, strompelde ik op zogenaamde pantines - houten zolen, waarover een lapje ruw linnen gespannen was - naar de barak, waar ik de eerste weken ingewijd zou worden in de geheimen van de kampcultus. In deze vermomming moest iedereen, die mijn portret na deze gedaanteverwisseling in het kampmuseum te zien zou krijgen, mij wel voor een ras-boef houden. Die moest wel de indruk krijgen, dat ik tot het uitschot van de maatschappij behoorde.

Met deze kleding en dit schoeisel, dat je voeten in twee dagen kapot schuurden, trotseerde je weer en wind. 's Winters kreeg je alleen een extra overjas van dezelfde stof als je boevenpak. Je was gedwongen om buiten te blijven, of het nou regende, sneeuwde of hagelde, je moest blijven werken of de appeltijd uit staan. En wie tot op de huid toe nat en verkleumd thuiskwam, kon zijn kleren niet drogen, maar was genoodzaakt de volgende morgen opnieuw zijn natte plunje aan te trekken. Geen wonder dat veel gevangenen een longontsteking opliepen en stierven. Net als de kleding was de dekking onvoldoende.

Alleen met een hemd gekleed lag je onder je twee dunne dekens in strenge vorstnachten te klappertanden van de kou en ondanks de vermoeidheid, lukte het niet om in te slapen.

Ten tweede werden wij ondermijnd door stelselmatig onvoldoende voeding. Toen ik in Dachau aankwam, was de voedselvoorziening dusdanig, dat een goed gevoed mens in drie maanden 'muzelman' geworden was. Een muzelman was het overschot van een mens, volkomen uitgehongerd en ondervoed. We zeggen wel eens 'vel over been'. De uitgeteerde stakkers, die ik in Dachau heb gezien, hadden echt geen vlees meer, hun vale huid hing slap om hun skelet. Deze stelselmatige uithongering was geen toevallige bijkomstigheid, veroorzaakt door de slechte voedselpositie. Tot het einde van de oorlog heeft de Duitse bevolking in de omtrek van Dachau ruimschoots te eten gehad. Terwijl in de laatste maanden voor de bevrijding duizenden in het kamp verhongerd zijn, troffen de Amerikanen even na de bevrijding vlak bij het kamp een voorraad van één miljoen en zeshonderdduizend blikken vlees en worst aan!

De uithongering behoorde tot het systeem. Gevangenen, die het kamp vanaf de oprichting kenden, hebben mij verzekerd dat ook jaren voor de oorlog deze uithongering werd toegepast. Toen er in de jaren 1943 en 1944 verbetering kwam in de voeding, kwam dit niet voort uit menslievendheid, maar omdat de gevangenen nodig waren voor het verhogen van de oorlogsproductie. Toen werd ons toegestaan, dat wij pakketten met levensmiddelen ontvingen. Deze pakketten hebben ons het leven gered. We moeten echter niet vergeten dat deze gunst ten doel had om ons bij te voeden tot bruikbare werkkrachten, zonder dat het de 'heren' een cent kostte.

Het voedsel, dat vanuit het kamp werd verstrekt, bestond uit de zure soldatenkuch, de laatste maanden kregen we vijftienhonderd gram per week, met zogenaamde portionen, overigens een dunne middagsoep (doorgaans koolsoep of soep van wortelen) met zo nu en dan in de schil gekookte aardappels, nog geen liter per dag. In de laatste winter kregen we slechts in water gekookte aardappelschillen en afschuwelijk smakende knollen, eten dat als varkensvoer nog te slecht was. De zogenaamde portionen bestonden uit een klein schijfje worst, die geen worst was, enkele malen per week een kleine lepel jam van slechte kwaliteit, soms kunsthoning, een enkele keer een klein stukje magere kaas en soms wat slechte margarine. In het bijzonder ontvingen we voortdurend te weinig vet en geen vitaminen, bijvoor-

beeld nooit verse groenten of fruit. Dit menu werd gecompleteerd door de koffie, door de thee (tenminste wat thee heette, het was een onaangenaam smakend aftreksel van gedroogde bladeren) en een paar keer per week een soort maggisoep.

Ondermijnd werden wij ten derde door stelselmatige uitputting. U moet zich dit voorstellen: een hele dag staand werken, want zitten, ook bij zulk werk dat we doorgaans zittend of knielend doen, was niet toegestaan. Een hele dag in gebogen houding staan, zoals ik dat in het begin heb meegemaakt, om in razend tempo bloemen te plukken van struiken en planten, die ongeveer tachtig centimeter hoog waren, dat was een helse inspanning!⁹ En dan daarna nog eens anderhalf uur met een pijnlijke rug en brandende voeten op het appel te staan, te staan en nog eens te staan, dat is onmenselijkheid in de vreselijkste vorm. Maar dat was ook de bedoeling, dat wij zo onze laatste krachten opgebruikten, zodat wij zonder weerstand ten slotte zouden bezwijken. Van zitten was zelfs geen sprake tijdens de middagpauze, ook al stonden er krukken, die tot zitten uitnodigden. De krukken bleven op de kast en wij moesten staand onze soep eten van de tafels, waarvan de bladen altijd met de verkeerde kant naar boven lagen, omdat de goede, glanzend gewreven kant niet beschadigd mocht worden. Als er bezoek kwam, moest immers alles in de puntjes zijn.

Wie lopend moest werken, kon niet naar eigen believen wandelen, maar werd gedwongen in de looppas ook het zwaarste werk, stenen en cement sjouwen en zand kruien, te verrichten. Ik beloof u dat er gelopen werd als er iedere honderd meter een SS-man klaar stond om te slaan of te trappen. Er werd gelopen tot men er bij neer viel. Behalve deze gewone uitputting, waaraan wij dagelijks onderhevig waren, waren ook verschillende straffen alleen op uitputting berekend. Dat gold voor het straf-staan. Deze veel toegepaste straf veroordeelde de bestrafte een hele dag, soms ook een nacht, in de voorgeschreven houding, vaak nog met de verzwaring van omhoog of zijwaarts geheven armen, aan de poort te staan. Dat gold ook voor het strafmarcheren. Dat werd uitgevoerd met alle chicanes van de Duitse militaire dril: gewone pas, looppas, neervallen, opstaan, ontelbare

---

⁹ Uit archiefstukken van KZ Gedenkstätte Dachau blijkt dat Wim was ingedeeld bij arbeidscommando Plantage, Kommando Trockenboden-Gerätehaus. Hij is nummer 92 op de namenlijstlijst.

keren achter elkaar, door het stof van de appelplaats wentelen en zogenaamd kikvorsen (in kniebuiging voorwaarts huppen). Een hele zondag strafmarcheren was geen uitzondering.

Zo werden wij systematisch ondermijnd, tot we alle menselijkheid verloren hadden, tot we niet meer denken, niet meer voelen, niet meer reageren konden als mensen. Tot we ondergegaan waren in de grauwe massa van de verdoemden, nummers, schimmen. We leefden niet meer, we werden geleefd. Geleefd door dit afschuwelijke systeem van onmenselijkheid.

Willekeur en straffen

Onmenselijk was ook de willekeur, die het verblijf in Dachau tot één grote angst maakte. Willekeur was al in het spel bij de arrestatie. Waarom werden juist wij in de gevangenis en later in het concentratiekamp opgesloten? Was onze misdaad in de ogen van de 'heren' groter dan die van anderen, aan wie dit lot bespaard bleef? We weten het niet. Ons lot was afhankelijk van de onberekenbaarheid, van de grillen en luimen van een paar tirannen, die met wreed despotisme over ons leven beschikten. Wat je in het kamp als eerste afleerde, was de vraag naar het 'waarom' der dingen die je overkwamen. Die waren allemaal geladen met de zinloosheid van de willekeur. Geen moment van de dag of nacht was je zeker omtrent jezelf. Je leefde altijd met de spanning: wat zal er nu weer met mij gebeuren? Wordt ik misschien vrijgelaten? Ga ik misschien op transport naar elders? Krijg ik beter of slechter werk? Vragen zonder antwoord. Antwoorden zonder zin. Willekeur.

Onder deze bedreiging werd je langzamerhand tot onverschilligheid gedreven, met betrekking tot de waarden, die te allen tijde het hoogste goed van de mensheid geweest zijn. Je vroeg niet meer naar recht of onrecht, naar goed of kwaad. Het leven in het kamp lag 'jenseits von gut und böse'. Zij die zich niet snel genoeg aan deze toestand aanpasten, die toch steeds met hun 'waarom?' naar een zedelijke maatstaf voor de behandeling in Dachau zochten, waren onherroepelijk verloren. Tegen de willekeur kon je jezelf alleen wapenen met een hoge mate van opmerkzaamheid, die op alles verdacht leerde te zijn. Zodra een SS-man naderde, moest je jezelf instellen op een onverwachte slag of trap, een onverdiende straf of nog ergere dingen.

De willekeur van jonge sadisten werd zonder remmen op ons uitgevierd. Zij beschikten over leven en dood naar de luim van het ogenblik. Een afwerend gebaar bij een voorziene klap, dat als verzet werd gerekend en een beweging, die als vlucht werd uitgelegd, veroorzaakten in de meeste gevallen het onmiddellijk neerschieten van de ongelukkige. Hoeveel gruwelijke mishandeling is alleen te wijten aan de ingeving van het moment! Wij hadden in ons werkcommando lange tijd een 'kommandoführer', zo heette de SS-opzichter, die op zondags en donderdagavond uitging en prompt de dag daarna ongenietbaar was. Wee hem, die op deze dagen in zijn klauwen viel! Velen zijn halfdood geslagen! Op andere dagen merkte niemand echter iets van deze onmens.

Willekeur waren niet alleen de onberekenbaarheden van elke dag, zelfs de zuurverdiende nachtrust werd ons niet altijd gegund. Het kon gebeuren, dat wij in onze eerste slaap gestoord werden doordat plotseling het licht werd opgeknipt en een doorgaans beschonken SS-man binnenstapte, die ons toeschreeuwde: 'Allen uit de bedden!' Onder schelden en vloeken werd dit bevel met slagen en trappen bekrachtigd. Zodra we slaapdronken bevend naast onze bedden stonden, kwam er een nieuw bevel: 'Allen onder de bedden!' Op en onder, op en onder, dat herhaalde zich talloze keren, tot onze kwelgeest er genoeg van had. Een andere keer werden we kort na middernacht uit ons bed gehaald om te gaan baden!

Het geïdealiseerde beeld van de 'übermensch', dat Hitler vormde, heeft u in menig tijdschrift ontmoet. Wie dit beeld vergelijkt met de werkelijkheid van de 'Blonde Bestie', zoals die zich op ons heeft uitgeleefd in de ongeremde perversiteit van een weergaloze bezetenheid, komt opnieuw onder de indruk van de leugen, die dit hele stelsel kenmerkte. De cynische naam 'schutzhaft', die de gevangenisstraf als bescherming deed voorkomen, dekte onze volkomen onbeschermd positie in het kamp, de volmaakt willekeurige bedreiging van ons leven door een bandeloze, alle hartstochten uitvierende bende.

Wij waren overgeleverd. In dit overgeleverd-zijn vond het stelsel van onmenselijkheid zijn laatste toespitsing.

Naast de willekeur stond de onvermurwbare wet. De wet, die ons reglementaire straffen bezorgde. Straffen, die op zichzelf al van een barbaarse wreedheid waren, maar bovendien nog de duur van het verblijf in het kamp tot in het oneindige verlengden. Wat een angst hadden we om de kleine hoop op ontslag door straf te bederven! De

martelende onzekerheid, dat je nooit wist, hoelang jij zitten moest. Ook de gevangenen die veroordeeld waren, wat bij de meeste politieke gevangenen niet het geval was, werden nadat hun straf om was in veel gevallen vastgehouden tot onbepaalde tijd. Deze onzekerheid werd nog verhoogd door de zekerheid, dat een kampstraf automatisch je lijden rekte.

De terreur van de dagorde werd door kleinere straffen gehandhaafd. Deze werden door de kamer- of blokoudste uitgedeeld. Bij wijze van straf eten halen, kamer en WC schoonmaken, uren op een kruk te schande staan, onthouding van eten en drinken, het maken van diepe kniebuigingen met een kruk in de voorwaarts geheven handen. Dat waren de straffen van klein formaat, die nog niet tot de officiële kampstraffen werden gerekend. Deze straffen werden opgelegd voor ondenkbare futiliteiten en natuurlijk ook uit zuivere willekeur.

Wie drie keer een kleine straf had opgelopen, werd 'gemeld' aan de SS-kamplering. Dan werden de kampstraffen in werking gesteld. Behalve deze hiërarchische weg van bestraffing, deelde de SS zelf rechtstreeks kampstraffen uit, wanneer een zogenaamde overtreding van de reglementen werd vastgesteld.

Van de officiële kampstraffen noem ik de drie gebruikelijkste.

De boom was een dikke paal van ongeveer tweeënhalve meter lengte. Deze werd in de grond gezet. Aan deze paal kwam de bestrafte met achterwaarts gebogen armen te hangen, het hele lichaamsgewicht aan de samengesnoerde polsen. Voor minstens één uur, meestal voor twee of drie uur, hing de gestrafte zo enige voeten van de grond. Wie dit doorstaan had, voelde zich weken nadien nog als geradbraakt. In 1942 is deze afschuwelijke kwelling afgeschaft. De oorspronkelijke toepassing van de boomstraf was echter nog wreder. Het slachtoffer werd eerst op een kruk geplaatst, die daarna op een onverwacht ogenblik van achteren af werd weggetrapt. De schok van deze beweging deed de armen uit het lid schieten, wat de pijnen van de gehangene ondragelijk maakte.

De zogenaamde vijftwintig werd wel het meeste toegepast. Vijftwintig dubbele stokslagen, door twee SS-mannen tegelijk toegediend op het strak over de zogenaamde bok gespannen achterwerk van de bestrafte, die de slagen zelf moest tellen. Bij vergissing of stagnatie begon men opnieuw. Deze gruwelijke mishandeling, waarbij dikwijls de nieren geraakt werden, maakte van het ondergedeelte van